

УДК 371.8

Людмила Соловей

**ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ДИТЯЧОГО
ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ
(70–80 РР. ХХ СТ.)**

Нині система закладів дитячо-юнацького туризму в Україні нараховує 102 центри туризму і краєзнавства учнівської молоді та станцій юних туристів [2, с. 63]. Діяльність позашкільних навчальних закладів туристично-краєзнавчого напрямку спрямовується на залучення вихованців, учнів і слухачів до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, оволодіння практичними вміннями та навичками з туризму та краєзнавства [3].

Зауважимо, що окрім профільних закладів туристично-краєзнавчу роботу з дітьми шкільного віку проводять інші типи загальноосвітніх і позашкільних навчально-виховних закладів (загальноосвітні, спеціалізовані, професійно-технічні школи; школи-інтернати, ліцеї, гімназії, палаци дитячої та юнацької творчості, центри позашкільної освіти, будинки школяра, центри туризму і краєзнавства учнівської молоді, дитячо-юнацькі клуби: краєзнавців, туристів та ін.). Члени гуртків туристичного профілю загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів стають учасниками туристичних походів (одноденних, багатоденних), туристичних зльотів, польових експедицій, туристичних змагань, навчально-тренувальних зборів; беруть участь у масових, регіональних та всеукраїнських заходах, у роботі територіальних відділень Малої академії наук і наукових товариств учнів, приєднуються до Руху учнівської молоді України за збереження та примноження традицій, звичаїв, обрядів – «Моя земля – земля моїх батьків», а також стають учасниками Всеукраїнських туристично-краєзнавчих експедицій учнівської молоді «Краса і біль України», «Сто чудес України» та ін.

Проведений аналіз наукових праць показав, що проблемою дитячого туристично-краєзнавчого руху займалися О. В. Колотуха, Я. М. Кошуба, Л. М. Логінов, Ю. В. Рухлов. Розвиток молодіжного туризму в Українській РСР на основі діяльності Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ЛКСМУ дослідив В. А. Зінченко. Стан і перспективи розвитку дитячого та молодіжного туризму в незалежній Україні є предметом дослідження С. І. Нікітенко.

Різні аспекти організації туристично-краєзнавчої роботи в загальноосвітніх школах і позашкільних навчальних закладах висвітлено у працях вітчизняних науковців В. В. Бенедюк, В. С. Бугрій, Г. М. Гуменюк, Н. М. Іванків, Я. В. Луцьків, В. В. Лопатинська, С. П. Оришко,

Н. Л. Панченко, Л. В. Петько, Є. З. Рут, М. В. Соловей, П. Т. Тронько. Проблему підготовки майбутніх учителів до організації туристично-краєзнавчої роботи у шкільних і позашкільних навчальних закладах на сучасному етапі вивчають В. В. Матіяш, В. В. Обозний, С. М. Танана, О. В. Тімець, І. М. Ткачівська.

Проте, на нашу думку, історичний досвід дитячого туристично-краєзнавчого руху ХХ ст., який мав місце у 70–80-х рр. ХХ ст. в Українській РСР є недостатньо вивченим, особливо це стосується організації підготовки туристичних кадрів дитячого туризму, що позбавляє можливості використання його позитивних здобутків на сучасному етапі.

Метою статті є дослідження дитячого туристично-краєзнавчого руху, вивчення історичного досвіду підготовки туристичних кадрів дитячого туризму в Україні у 70–80-і рр. ХХ ст.

Організацією дитячого туризму в Україні у зазначений період опікувалось Міністерство освіти УРСР, під оперативним управлінням якого працювало 28 дитячих екскурсійно-туристичних станцій: одна республіканська (РДЕТС), 25 обласних (ОДЕТС) та 2 міських у Києві та Севастополі (МДЕТС). Саме вони вважалися інструктивно-методичними та організаційними центрами туристичної, екскурсійної та краєзнавчої роботи зі школярами [8, арк. 33].

Туристично-краєзнавча діяльність учнів розглядалася не тільки як один з найдієвіших засобів патріотичного, ідейного, морального виховання та фізичного оздоровлення дітей, але і як нова форма підготовки громадських туристичних кадрів з числа юних туристів. Тільки на базі Республіканської ДЕТС упродовж 1970–1971 н.р. було створено 18 туристичних гуртків. Для членів 10 гуртків проводилися заняття з підготовки молодших інструкторів з туризму, слухачі інших 2 гуртків готувалися стати молодшими інструкторами з гірського туризму. Члени решти 6 гуртків проходили підготовку майбутніх екскурсиводів-краєзнавців. Навчальна програма з підготовки майбутніх туристичних кадрів передбачала теоретичні та практичні заняття, походи вихідного дня, тренувальні, звітні та залікові походи [7, арк. 38].

Діяльність туристичних гуртків зробила певний внесок у справу підготовки майбутніх фахівців дитячого туризму. Дійсно, тільки протягом 1970–1971 н.р. у гуртках РДЕТС було підготовлено 44 розрядника, 6 турорганізаторів, 23 молодших інструкторів, 22 значкістів «Юний турист», 15 осіб було нагороджено значком «Турист СРСР» [7, арк. 39]. У цілому, упродовж зазначеного періоду при обласних і міських ДЕТС України підготовку майбутніх туристичних кадрів здійснювало 319 гуртків (9 781 осіб); у школах і позашкільних закладах – 26 753 гуртків (484 904 осіб). Загалом, цими гуртками у 1970–1971 н.р. було підготовлено: 15 713 розрядників, 7 058 туристичних організаторів, 16 995 молодших інструкторів з туризму, 7 320 суддів, 309 119 значкістів «Юний турист»,

---

119 567 значкістів «Турист СРСР» [7, арк. 40].

Також у 1970-х рр. підготовкою громадських туристичних кадрів з числа учнів старших класів і підвищенням їх спортивно-туристичної кваліфікації активно займалися два республіканських табори юних туристів, перший з яких знаходився на перевалі Уклін Свалявського району Закарпатської обл. (на 350 осіб; 3 зміни), другий – у Приельбруссі, в ущелині Баксан Кабардино-Балкарської АРСР (на 150 осіб; 2 зміни) [6, арк. 15; 7, арк. 52, 54, 65] (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Інформація про підготовлені туристичні кадри
у республіканських таборах УРСР (1969 р.; 1971 р.)**

Рік	1969 р.	1971 р.
Кількість учасників республіканських таборів	1384	1370
Молодші інструктори	148	69
Туристичні організатори	21	483
Судді з туристичної техніки та орієнтування на місцевості	90	101
Значкісти «Турист СРСР»	618	976
Значкісти «Альпініст СРСР»	22	120
3-й дорослий розряд з гірського туризму	228	-
2-й юнацький розряд з туризму	164	73
3-й юнацький розряд з туризму	91	-

Підготовкою громадських кадрів з числа юних туристів займалися також і обласні стаціонарні та пересувні (маршрутні) туристичні табори. У таборах організовувалися змагання з туристичної техніки, орієнтування за обумовленим напрямком, орієнтування на маркованій трасі, проводилися топографічні диктанти [6, арк. 17]. Наприклад, юні туристи пересувного спортивно-туристичного табору «Карпати» Тернопільської обласної ДЕТС здійснювали походи I–III категорій складності, вчилися долати гірські річки, кам'яністі схили, розпалювати багаття, ставити намети, змагалися з орієнтування на місцевості та спортивного скелелазіння. Після закінчення табірної зміни (1–25 липня 1971 р.) 63 школярі отримали звання турорганізаторів, 12 – молодшого інструктора, 40 осіб виконали нормативи III розряду з туризму, 120 осіб були нагороджені значком «Турист СРСР», 55 осіб – значком «Юний турист» [7, арк. 55].

У 1970–1980-х рр. основною формою підготовки майбутніх громадських туристичних кадрів було навчання школярів для отримання значка «Турист СРСР» і III-го розряду з туризму. Така підготовка здійснювалася в таборах, шкільних і позашкільних закладах. Навчальний план підготовки міг варіюватися від 160 до 200 год. Якщо навчання відбувалося без відриву від навчання, 112 год. розподілялися на 3 місяці чи

на 40 днів [4, с. 8–10].

Проте, якщо навчання проходило в таборі з відривом від навчання, школярі навчалися за тією самою програмою протягом 14 днів (8 год. на день). На теоретичних заняттях школярі дізнавалися про організацію туризму в СРСР, завдання туристичної секції, отримували історико-краєзнавчі знання та ін. Поширеним видом практичного заняття був навчально-тренувальний похід (від 20–25 до 35–40 км.) тривалістю 2–3 дні. Маршрут основного походу (8 днів) завжди відбувався з відвідуванням низки екскурсійних об'єктів – музеїв, заповідників, будівництв, промислових підприємств, колгоспів, радгоспів. Під час походу юні туристи вчилися долати природні перешкоди, організовувати бівуаки, надавати першу медичну допомогу; по черзі виконували похідні обов'язки: були замикаючими та направляючими, брали участь у розвідці, орієнтуванні, у виборі шляху; чергували, виконували різні доручення на бівуаках: розведення вогнища, приготування їжі, встановлення намету, ведення щоденника, прибирання території.

Найпопулярнішою організаційною формою навчання у 1970-х рр. був туристичний зліт. Найкращий загін за результатами змагань зльоту отримував Грамоту ЦК ЛКСМУ та Міністерства освіти УРСР і нагороджувався пам'ятними подарунками. В обласних туристичних зльотах іноді брали участь до 500 осіб [6, арк. 5].

Для учнів, які бажали отримати глибокі знання з туризму у загальноосвітніх школах і позашкільних навчальних закладах, працювали туристично-краєзнавчі гуртки з різних видів туризму (пішохідного, велосипедного, лижного, гірського, водного та ін.). Форми та зміст туристично-краєзнавчої роботи диференціювалися залежно від віку, стану фізичної та туристично-краєзнавчої підготовки учнів. Зміст роботи гуртків визначався навчальною програмою «Туризм і краєзнавство» (216 год.). Найпоширенішими були такі організаційні форми навчання: теоретичні та практичні заняття з початкової туристично-краєзнавчої підготовки; тренувальні заняття з техніки туризму, спортивного орієнтування; тематичні прогулянки околицями; походи вихідного дня; екскурсії; зустрічі з досвідченими туристами, передовиками виробництва, героями війни та праці; багатоденні походи [1, с. 183].

Важливим напрямом роботи Республіканської та обласних і міських ДЕТС були підготовка та підвищення кваліфікації працівників дитячого туризму. Разом з Інститутом удосконалення кваліфікації вчителів, палацами та будинками піонерів ДЕТС організовували та проводили семінари з підготовки туристичних організаторів та інструкторів туристичних таборів, наради, навчальні походи, конференції, консультації для вчителів, піонервожатих, керівників туристичних гуртків. Тільки упродовж 1968 р. відбулося три республіканських семінари з підготовки та підвищення кваліфікації працівників дитячого туризму [5, арк. 3]. У

1969 р. у м. Києві пройшли семінари з підвищення кваліфікації працівників республіканських таборів юних туристів, юних альпіністів, працівників екскурсійних баз та обласних ДЕТС [6, арк. 24].

Форми організації навчання з підвищення кваліфікації працівників обласних ДЕТС були різними: курси, інструктивно-методичні семінари, наради, походи [6, арк. 27]. Проведений аналіз навчальної програми курсів директорів обласних (міських) ДЕТС (166 год.), що проходили в Центральному Інституті удосконалення кваліфікації вчителів з 6 вересня до 2 жовтня 1971 р. показав, що на заняттях розглядалися політичні проблеми, теми з педагогіки, психології, школознавства. Слухачам курсів було запропоновано спецкурс, в якому розглядалися питання краєзнавства та технічної і навчально-методичної підготовки кадрів. Після завершення курсів усім слухачам було присвоєно звання інструктора пішохідного туризму [6, арк. 15].

Проте, незважаючи на значну роботу з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів дитячого туризму, яку проводили ДЕТС Міністерства освіти УРСР, фахівців не вистачало. Про це свідчать архівні документи. Наприклад, штат працівників Тернопільської, Чернівецької, Рівненської, Херсонської, Житомирської, Чернігівської дитячих екскурсійних баз був занадто обмеженим і складався з 4 осіб (директор, один екскурсивод і два технічних працівники). Упродовж туристичного сезону навантаження на них було завеликим. Так, у 1968–1969 рр. їм довелося надавати послуги 100–120 юним туристам [6, арк. 14].

Обласні ДЕТС намагалися вирішити кадрову проблему у дитячому туризмі за рахунок учителів, щороку організовуючи для них навчання з туристично-краєзнавчої тематики. Так у 1971–1972 н.р. 760 учителів, старших піонервожатих, організаторів позакласної роботи, методистів Будинків піонерів і школярів взяли участь у семінарах і семінарах-практикумах з підготовки туристичних організаторів, підготовлених та проведених обласними ДЕТС [7, арк. 38]. Крім цього, протягом зазначеного періоду на курсах Інституту удосконалення кваліфікації вчителів, що проходили на базі обласних ДЕТС у Херсоні та Запоріжжі, було підготовлено 30 туристичних організаторів [7, арк. 38].

Республіканська ДЕТС з метою вирішення кадрових питань виступила з ініціативою ввести факультативний курс з дитячого туризму та краєзнавства в університетах, педінститутах, педучилищах, інститутах фізичного виховання. Працівники ДЕТС виступали перед студентами ВНЗ з лекціями, проводили семінари з туристично-краєзнавчої діяльності.

Проведене нами дослідження виявило приклади тісної співпраці обласних ДЕТС і вищих навчальних закладів України. Наприклад, працівники Ворошиловградської ДЕТС, маючи тісні зв'язки з кафедрами педагогіки та фізичного виховання місцевого педагогічного інституту, щорічно проводили зі студентами IV–V-го курсів до 18 практичних і

теоретичних занять з питань організації туристично-краєзнавчої роботи в школі [8, арк. 38]. Методисти Полтавської обласної ДЕТС для студентів III-го курсу історичного факультету місцевого педінституту проводили факультативні заняття з туристичної тематики за 12-годинною програмою. У Київському державному педагогічному інституті іноземних мов було організовано підготовку інструкторів для роботи в республіканських таборах юних туристів та юних альпіністів [8, арк. 38].

Отже, як показав проведений аналіз архівних документів, туристично-краєзнавча робота зі шкільною молоддю у 70–80-х рр. ХХ ст. проводилася постійно і вимагала підготовлених фахівців для дитячого туризму. Підготовка таких туристичних кадрів вважалася одним із пріоритетних завдань у роботі Республіканської, обласної та міської ДЕТС і численних туристичних гуртків в школах і позашкільних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курилова В. И. Туризм : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2114 «Физ. воспитание» и № 2125 «Нач. воен. обучение и физ. воспитание»] / Курилова В. И. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.
2. Освіта для сталого розвитку : Національна доповідь / [А. В. Кудін, К. М. Левківський, С. М. Степаненко та ін. / за ред. С. М. Ніколаєнка]. – К. : Знання, 2007. – 112 с.
3. Позашкільна освіта України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/education/pozashkilna>.
4. Довідка про роботу Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції Міністерства освіти УРСР за 1968 р. // ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 6638, 6 арк.
5. Річний звіт про роботу Центральної дитячої екскурсійно-туристської станції за 1969 р. // ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 7144, 40 арк.
6. Річний звіт про роботу дитячої екскурсійно-туристської станції Міністерства освіти УРСР за 1971 р. // ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 8047, 65 арк.
7. План розвитку народної освіти УРСР на 1975 р. // ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 8801, 60 арк.